

**PSİKANALİZİN
DİNSEL SERÜVENİ**

Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları
The Center for Values Education Press

© Eserin Her Türü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

ISBN: 978-605-80183-8-9

Kitabın Adı:

Psikanalizin Dinsel Serüveni

Yazar

Ali Rıza Aydın

Yayın Koordinatörü

Hulusi YİĞİT

Yayına Hazırlayan

Salih Bozan

Tasarım

Nuray YÜKSEL

Baskı-Cilt

ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi

Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL

Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35

Sertifika No: 45103

1. Basım

Aralık 2020

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarnesriyat.com.tr siparis@ensarnesriyat.com.tr

PSİKANALİZİN DİNSEL SERÜVENİ

Ali Rıza AYDIN

İstanbul – 2020

ÖZGEÇMİŞ

Samsun doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Samsun'da tamamladı. 1988 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra aynı üniversitede Din Psikolojisi alanında akademik çalışmalara başladı. 1991 yılında yüksek lisansını, 1995 yılında ise doktorasını bitirdi. Din Psikolojisi alanında çeşitli makaleleri ve kitapları bulunan yazar, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Giriş 9

Bölüm I Psikanaliz ve Din: Önemli Temsilciler	15
Bölüm II Jungçu Teori: Kavramlar, Uygulama ve Deneyimler	43
Bölüm III Carl G. Jung: Bir Arketip Olarak Din	81
Bölüm IV Doğu-Batı Düşüncesi ve Jungçu Tepki	123
Bölüm V Jungçu Psikolojide Benliğin Kökeni ve İşlevi	141
Değerlendirme	156
Ekler	163
Bibliyografya	195

ÖNSÖZ

Batı düşünce dünyasında insanın biyolojik ve psikolojik yanıyla tanıtılmasında iki ismin önemli roller üstlendiği ifade edilir. Bunlardan biri Darwin diğeri ise Freud'dur. Bu ikisi, batılı yaşam ve düşünce tarzına etki eden, bir anlamda bunların hayat bulmasında belirleyici olan insanlar arasında etkin bir yere sahiptiler. Başka bir deyişle bu insanlar pozitivist bilim anlayışının temsilcileri idi. Diğer düşünürlerden farklı olarak Darwin ve Freud, 20. yüzyıl boyunca batılı düşünce tarzına saygın bir yer kazandırmak için çaba sarf ettiler ve yeni bilimsel bir anlayışın gelişmesine ön ayak oldular. Üstelik insanın dünyasının anlaşılmasına ilişkin geliştirdikleri bu bilimsel yöntemlerle de her şeyi açıklayabileceklerini iddia ettiler. Darwin ve Freud'un çalışmaları batı dünyasında o kadar dönüştürücü bir etki meydana getirdi ki, ortaya çıkan bu yeni bilimsel anlayış sayesinde kişilerin durumları ve rolleri değişmiş oldu ve çağdaş batı kültürü, hem bunun getirilerinden yararlandı hem de değişen rollerinden ve statülerinden kaynaklanan karmaşalara ve risklere katlanmak zorunda kaldı.

Belirli hastalık tiplerini tedavi eden bir yöntem ve kişiliğin tabiatını açıklayan bir teori olarak psikanaliz, insanın derunî bir yönüdür ve bu gelenek içinde araştırma yapanlar din konusunda pek çok yazılar yazdılar. Özellikle Freud sayısız makaleler ve kitaplar kaleme aldı. Freud'un ardından gelenler ise din hakkında zorunlu olarak bir şeyler söylemek durumunda kaldılar. Onların yorumları, olumlu ve olum-

suz açıdan önemli sayılabilecek güçlü tepkilerin ortaya çıkmasına yol açmıştı ve bu yüzden araştırılması gerekiyordu.

İşte bu çalışma, psikanalitik gelenekten olan kimi bilim adamlarının din karşısındaki düşünce ve tepkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, aynı zamanda psikanalitik değerlendirmelerle din psikolojisi araştırmalarına katkıda bulunmanın yanında, söz konusu kişilerin düşünceleriyle okuyucuları buluşturma denemesi olarak da düşünülebilir.

Bu çalışmada benzerlerinden farklı olarak dinsel konularla çokça haşır neşir olan Freud, Jung, Fromm ve Erikson'un düşüncelerine yer verdik. Ancak burada rüyaların, hayallerin, efsanelerin ve ritüellerin ruhsal bir düzey olan iç dünyamızdaki derinliklerden veya bizimle de ilintili bir varlıktan geldiği ön gerçeğini kabul eden Jung'un düşünce dünyasını ağırlıklı olarak öne çıkardık.

Giriş kısmında açık anlamının ötesinde, davranışın nasıl ve ne şekilde anlaşılması gerektiğini sorgulayan psikanalizi bir yöntem sorunu olarak ele aldık ve özet halinde tarihsel durumuna yer verdik. Birinci bölümde Freud, Fromm ve Erikson'un psikanalitik açıdan din ve kişilik yorumlarına değindik. İkinci bölümde Jungçu psikolojinin anlaşılmasını kolaylaştıracak kimi anahtar kavramlar açıklanırken, üçüncü bölümde bir arketip olarak adlandırılan din, Jungçu psikoloji açısından çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise Hıristiyan düşüncesindeki ayrışmaların ve teolojik farklılıkların bireyin bilinçdışı içeriklere yabancılaşması sonucunu doğurduğundan söz edilmektedir. Beşinci bölümde de Jung'un *self* (kendilik-benlik-özben) anlayışı ortaya konmuştur.

Bu çalışmanın din psikolojisi kültürüne küçük bir katkı sunacağını ümit ediyor, yayım konusundaki ilgilerinden ötürü Ensar Neşriyat'a teşekkürü borç biliyorum.

Prof. Dr. Ali Rıza AYDIN

Aralık-2020

GİRİŞ

1890'lardan 1939'da Freud'un ölümüne kadar yaklaşık yarım asır boyunca psikanaliz, Freud'un eseri olarak kabul edilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda Freudçu değerlerin saygınlığının yanında onları reddeden kimi yaklaşımlar ortaya çıkmış ve bu yaklaşımlar bir bakıma Freudçu anlayışın açılımları olmuştur. Bir hayli yaratıcı ve zenginleştirici olabilecek bu yeni açılımlar, tek bir geleneğin hüküm sürmesi yerine farklı geleneklerin, pratiklerin ve terminolojilerin gelişmesine imkân tanımıştır. Aynı şekilde klinik deneyimlerde ortaya çıkan yeni olguları açıklamak için yeni kavramların üretilmesi de psikanalitik düşüncede ciddi genişlemeler meydana getirmiştir.

Psikanalizin ortaya çıkışından bu yana yüz yıl gibi bir süre geçmesine ve yeni gelişmelere rağmen hâlâ yaratıcısının gölgesi altında kalmaya devam etmesi manidardır. Bunun nedeni Freud'un baskın kişiliği olsa gerektir. Kabul etmek gerekir ki Freud, entelektüel bir disiplin yaratmakla kalmamış, aynı zamanda kendisine derin kişisel bağlarla bağlı bir de hareket yaratmıştır. Fikirleri etrafında daima tartışmalar yapılmış ve başından itibaren ondan ayrı gözükenler hep olagelmıştır. Örneğin Karen Horney ve Heinz Kohut gibi en aykırı tipler bile psikanalitik düşüncüyü daha ileriye götürmek ve farklı bakış açıları kazandırmak için Freud'un onayını almayı ihmal etmemişlerdir. Freud her ne kadar eleştirilse de, çoğu zaman danışılan kişi olmuştur. Freud'un aşırı kendine güveni ve izleyenlerin onu idealleştirmeleri olmasaydı

psikanalizin yöneldiği konular belki de bu kadar ilgi uyandırmayacaktı.

Amaçlarıyla, çalışma konusuyla ve metotlarıyla başlangıçtan beri diğer psikoloji ekollerinden ayrı bir yerde duran psikanalizin karmaşık bir geçmişi bulunmaktadır. Bu karmaşık geçmişin içinde Adler, Stekel ve Jung'un kendi yollarını Freud'dan ayırma hikâyesini de unutmamak gerekir. Adı geçenlerin her birinin farklı yaklaşımı karşısında Freud, onları kendisinin o zamana kadar oluşturmuş olduğu psikanalizin temel önermeleriyle tam bir uyumsuzluk içinde olduklarını ilan etmiştir. Yine Freud, bu kişilerin psikanalitik olduğunu iddia etmemeleri koşuluyla dile getirdikleri psikolojik ve psikoterapötik yaklaşımı izleyebileceklerini söylemiştir. Bilindiği gibi adı geçenlerden ikisi kendi adlarıyla anılan okullarını kurmuşlardır. Adler "Bireysel Psikoloji"nin, Jung da "Analitik Psikoloji"nin kurucusu olarak bilinmektedir. Freud, iki teorik sistemden Adler'inkini bir dürtü teorisi üzerinde temellenmiş olması bakımından daha önemli ve daha kalıcı olarak düşünmüş ve tutarlılığına işaret etmiştir. Jung'un yaklaşımını ise, dürtüsel yaşamla ilgili fenomenlerle bağımlı ileri derecede zayıflatıldığını düşünerek anlaşılabilir olarak değerlendirmiştir. Ancak Freud'un karmaşık ve anlaşılabilir olarak nitelendiği Jungçu okul ve hareket, alternatif bir terapatik sistem ve psikanalitik yaklaşım olarak kalıcı bir konum kazanmıştır.

1920'lerde istek terapisi ile tanınan Rank ve aktif terapi ile tanınan Ferenczi, psikanalitik terapi sisteminde birtakım teknik revizyonlara gidilmesi gerektiğini önerirler. Ferenczi, psikanalizi hiçbir zaman terk etmemiş, Rank ise sonraki yıllarda Amerika'da bir okul kurmuş, psikanalizden ziyade sosyal çalışma alanında etkili olmuştur. 1930 ve 1940'larda ise Fromm, Sullivan ve Horney'in düşünceleri neo-Freudyan olarak adlandırılan bir okulun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı yıllarda asıl büyük bölünme Freudyen adını koruyanlar arasında ve üç yönde gelişmiştir. Birincisi Freud'un sağlığında kurduğu teorik yapının değişmesine şiddetle karşı çıkanlar; ikincisi, Melanie Klein ve

izleyicilerinin oluşturduğu okul; üçüncüsü ise, Anna Freud ve Heinz Hartmann tarafından başlatılan ve Amerikan benlik psikolojisi olarak bilinen okul.¹

Bir bakıma bilim ve din arasında bulanık bir sınırdaki yer aldığı düşünülen psikanalizin, tartışmasız bir şekilde din psikolojisine çok şeyler kattığını söylemek mümkündür. Psikanaliz, eski olguları tartışma ve görüşme noktasında yeni yöntemler sunma ve dinsel tecrübenin anlaşılmasında etkili olan temel dinamikleri genişletme iddiasındadır. Kuşkusuz psikanalizin en önemli katkısı, farkında olunan dünyanın dışındaki faktörlerin dinsel hayatın şekillenmesine etki ettiği anlayışıdır. Bir yöntem sorunu olarak psikanaliz, kendi açık ve sade anlamının ötesinde davranışın nasıl ve ne şekilde anlaşılması gerektiğini sorgular. Faber, bu temel analitik meseleyi din bağlamında şu şekilde dillendiriyor: “Hemen her din, kısmen ya da bütünüyle nereye kadar özel insanî çatışmalara ilişkin bir savunma mekanizması değildir?”² Psikanalitik teori dinin, kişisel çatışma ve kaygıları terbiye etmek için sosyal boyutlu bir yöntemden başka bir şey olduğu noktasında genellikle şüpheli bir yaklaşım sergiler. Ancak bazı dinlerin psikanalitik bir kalıba daha elverişli olduğunu söylemek de mümkündür. Yani dinin hem engelleyici hem de teselli edici özellikler ihtiva ettiği gözden kaçırılmaması gereken bir olgudur.³ Çoğu dinler, bir dereceye kadar içgüdüler noktasında özveride bulunmayı ister ve bedel vermeyi teklif etmek suretiyle bu özveri yükünü aydınlatır.

Ancak psikanalizi bütün gizemi çözen bir yaklaşım olarak görmek ve sınırsız addetmek de doğru değildir. Eğer psikanaliz, dinin bilinc dışı boyutlarına doğru nüfuz etmek ve bir yol inşa etmek ise, o zaman psikanaliz yöntemindeki bazı sınırlılıkların bilinmesi gerekir. Birincisi,

1 Bkz. Erdoğan Özmen, *Psikanalizin Serüveni ve Çağrısı*, İstanbul, 2003, ss. 59-65.

2 Heije Faber, *Psychology of Religion*, Çev. M. Kohl, Philadelphia, 1975, s. 70.

3 Kur’an ayetleri çerçevesinde baktığımızda bu iki özellik, bir bakıma saf ve köklü bir inanç meydana getirme noktasında farklı motivasyon türleri diyebileceğimiz, *terhîb* (korkutma) ve *tergîb* (özendirme) kavramlarıyla ifade edilmektedir. Bu iki kavramın Kur’an ayetleri bağlamında genişçe işlendiği makale için bakınız. Şafiq Falah Alewneh, “İnsan Motivasyonu: İslâmî Bir Bakış Açısı”, Çev. Ali Rıza Aydın, *Birey ve Din*, İstanbul, 2004, ss. 117-141.

psikanaliz davranışın mevcut yüzeysel anlamının dışında onun derin anlamına ve bilinçdışı dinamiklere vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla insanın davranışı, derinliği olan psikanalitik dile başvurmaksızın anlaşılabilir prensibi psikanalitik çevrelerce hep kabul görmüş ve bu anlaşılabilir ve açık olmayana duyarlılık devam etmiştir. Bununla birlikte birtakım karmaşaları yaşamamak için kimi anlamları psikanalitik tahlile tabi tutmadan dış görünüşüyle bırakmak da bazen yararlı olabilir.

İkinci olarak psikanaliz, kişilerin içsel dünyasındakini açıklamada oldukça yardımcı olmaktadır. Fakat, bu süreçte yaşanan şeylerin motivasyonel izahını yaparken psikanaliz vahye dayalı dinlerin açıklamalarıyla çelişmektedir. Tabiri caizse psikanaliz vahye dayalı dinle pek iyi geçinememektedir. Çünkü psikanaliz, insanın güdülerıyla motive edildiğini savunurken, din insan davranışlarını ahlâkî kavramlar içinde değerlendirir.⁴ Psikanaliz, Freudçu bakış açısıyla inancın, ilkel çocuksu ilişkiler içinde doğduğunu üstü kapalı bir biçimde kabul eder. Böyle bir tez, dinin ortaya çıkışında sadece bir boyutu tanımlar. Oysa başka inanç sahipleri bu doğal inanç ve pratik düzeylerin ötesinde bir dinsel inanç geliştirirler. İnsanlar sadece tabii olarak hayata karşı bitmez tükenmez bir bağlılık duygusuna ulaşmaya kalkışmaz, aynı zamanda vahiyle tahakküm altına alındıklarını ve onunla karşılaştıklarını da düşünürler. Vahye dayalı din, çok defa içeriği mitsel ve şiirsel olarak ifade edilen benzetmeler ve tasvirlerle kendini gösterir. Elbette ki bu zengin tasvirler, literal olarak ele alınmamalı ve dinle diyalogu sürdürmek için psikanaliz, vahye dayalı dine yer açmak durumundadır.

Üçüncüsü, psikanaliz, insan davranışında ana etken olarak geçmiş yaşantılara vurgu yapmak suretiyle bir bakıma insanlara sorumluluktan kaçmak için fırsat verir. Psikanaliz, sorumsuz insanlara bir çeşit ahlâk dışılığı önerir. Öyle ya kontrollerinin dışındaki güçlü etkiler harekete geçtiklerinde insanlar kendi davranışlarından nasıl sorumlu tutulabilirler? Dinamik olan geçmiş yaşantılara vurgu yapmak suretiyle psikanaliz, insanlar için sorumluluğu kabul etmeyi oldukça zor hale getirebilir. Cinsel ve saldırgan güdüler, topluma, aileye ve bi-

4 Ali Köse, *Freud ve Din*, İstanbul, 2000, s. 53.

yolojik unsurlara yüklenebilir hatta “şeytan dürttü” gibi bir anlayışla da kabahatin sorumlusu şeytan ilan edilebilir.

Bununla birlikte dinsel inanç ve fikirler hakkında psikanalizin ortaya koyduğu gelişmeler hafife alınmamalı ve ortaya konan bulguların gözden kaçmasına kayıtsız kalınmamalıdır. Bu fikirler çerçevesinde (1) insanların, emniyet ve tatmine karşı kendilerini harekete geçiren içtepi ve enerjiyle karakterize edileceği ve bu anlamda *Homo religious* olarak düşünülebileceği; (2) dinsel davranışın, derin bir anlam yükü taşıyan tüm diğer davranışlara benzediği ve bu yüzden kısmen fonksiyonel anlatımlarla anlaşılabilirliği; (3) savunmacı reaksiyonların özellikle bastırılmış cinsellik ya da saldırganlık veya korkunun dine oldukça sağlıklı bir renk verebileceği; (4) aile ilişkilerinin bireyin Tanrı hakkında olgunlaşmamış anlayışını biçimlendireceği; (5) Tanrı ve dinin ekseriya illüzyon olduğu, ruhsal gereksinmelere dayalı isteklerden ortaya çıktığı; (6) ve otoriter dinin, insana ait potansiyelin bütünüyle gelişimini engelleyebileceği ve akıl ve merhamete yönelik insanî kapasiteyi önleyebileceği, çok açık bir şekilde ortaya konmuş gözüküyor. Müntesiplerinin inançlarını saflaştırmayı amaçlayan herhangi bir dinî sistem, psikanalizden gelen bu bilgileri ciddiye alması gerekir.⁵

Bu arada psikanalitik bilgi birçok şeyi izah ediyor gözüküyor, ancak her şeyi izah ettiği söylenemez. Nitekim İsviçreli bir papaz ve Freud’un yakın dostu olan Oscar Pfister, Freud’a yazdığı 24 Kasım 1927 tarihli bir mektupta psikanalizin akılcı bilim adına her şey olmadığını şu şekilde ifade etmişti: “Psikanaliz, psikolojinin en verimli bölümüdür, ancak akılcı bilimin tamamı değildir ve hâlâ bir hayat ve dünya felsefesi eksiktir.”⁶

Bu çalışma Freud, Fromm, Erikson ve Jung’un görüşleri hakkında yazılan her şeyi içermemekle birlikte, söz konusu kişilerin görüşlerinin din psikolojisi açısından tanımlandığı ve değerlendirildiği bir denemedir.

5 Bkz. Robert W. Crapps, *An Introduction to Psychology of Religion*, Mercer University Press, 1986, ss. 91-93.

6 Oscar Pfister, *Psychoanalysis and Faith: The Letters of Sigmund Freud and Oscar Pfister*, Trans. Eric Mosbacher, New York, 1964.